

Herstelplan leefgebieden Otter *Lutra lutra*

J. Walter

Inleiding

Medio juli 1989 was het eindelijk zover. Het in de Rijksbegroting 1987 aangekondigde beschermingsplan voor de Otter werd door minister ir. G.J.M. Braks van Landbouw en Visserij gepresenteerd. Omdat er waarschijnlijk geen Otters meer in ons land zijn heet het plan overigens geen beschermingsplan meer, maar herstelplan: Herstelplan leefgebieden otter, onder de titel 'De otter in perspectief; een perspectief voor de otter'. Daarmee wordt aangegeven dat de Otter gezien wordt als onderdeel van zijn milieu. Het gaat in het plan dus niet alleen of, beter gezegd, niet zozeer om de Otter, alswel om het herstel en behoud van zijn leefomgeving, het zoetwatermilieu- en oevermilieu. De Otter staat symbool voor dat milieu. Hij moet fungeren als voortrekker en toetssteen van dit deel van het natuur- en milieubeleid. Het tweede deel van de titel 'Een perspectief voor de otter' geeft de ambitie van het plan aan: het bieden van een perspectief voor het herstel en duurzaam behoud van de Otter in ons land. Nederland moet als waterland weer 'otterland' worden.

Opzet van het plan

Het plan, hier verder kortheidshalve verder als 'Otterplan' aangeduid, geeft na een kort hoofdstuk over de Otter, zijn leefwijze, habitat en verspreiding in ons land vanaf circa

In het herstelplan gaat het niet alleen om de Otter, alswel om het herstel en behoud van zijn leefomgeving.

Foto: Lammert Joustra.

1900, een analyse van de oorzaken van zijn achteruitgang c.q. verdwijnen. Daarna wordt per gesignaleerd knelpunt aangegeven hoe, dus door middel van welke maatregelen, de minister van Landbouw en Visserij* deze bedreigingen te lijf denkt te gaan.

Gepoogd is zo concreet mogelijk aan te geven wat in de komende periode van de zijde van Landbouw en Visserij mag worden verwacht,

* Per 7 november 1989 is het ministerie van Landbouw en Visserij gewijzigd in het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

Foto boven:

Fauna-uittreedplaats in kanaal Beukers-Steenwijk.

Foto rechtsboven:

Damwandverlaging (zie foto bladzijde 194) met een goede aansluiting op de vegetatie in het achterland.

Foto's: J. Walter

Foto rechtsonder:

Ottervriendelijke oever: steile damwand en geen dekking.

Naar een dia van Roel Hoeve.

Oorzaken van achteruitgang

De aantasting en verdwijning van de habitat van de Otter wordt in het plan als hoofdoorzaak van zijn achteruitgang/verdwijning genoemd. Daarbij passeren een aantal aspecten de revue. Genoemd worden het verdwijnen van dekking als oeverbosjes, ruigten, houtopstanden en dergelijke. Deze verdwenen als gevolg van ruilverkavelingen en andere landinrichtingsprojecten, herbicidegebruik en (over)begrazing. Voorts werden bosschages en bomen verwijderd ten behoeve van het mechanisch onderhoud van waterwegen. Daarnaast leidde kanalisatie en herprofilering van beken en allerlei andere waterlopen tot een verarming van oeverstructuren. Er werden allerlei cultuurtechnische vormen van oeververdediging toegepast in de vorm van kaarsrechte, hoge damwanden van tropisch(!) hardhout, staal of beton. Dit leidde tot het verdwijnen van de voormalige gedifferentieerde oeverzone. Door de rijkdom aan vis (paaiplaats en dergelijke) en andere diersoorten was het hier voor de Otter goed foerageren. De rechte, biologisch arme oevers verhinderen door hun steilte en hoogte bovendien dat Otters aan land komen. Zoals veel diersoorten heeft ook de Otter dekking(smogelijkheden) nodig om zich veilig te verplaatsen. De gecreëerde kale oevers betekenen evenwel een barrière: stedelijke bebouwing en de aanleg van (autosnel)wegen gaan otterleefgebieden doorsnijden. Meer intensieve beroeps- en recreatievaart en andere vormen van water- en oeverrecreatie hadden, afgezien van de verstoring, een isolerend effect. De resterende kleine otterpopulaties raakten versnipperd. Otters, op zoek naar een partner - inmiddels een schaars geworden artikel - liepen steeds meer het risico verkeersslachtoffer te worden. Daarnaast kwamen veel Otters in visuiken terecht, waarin zij verdronken. Als meest recente, maar wellicht meest fnuikende bedreiging wordt de waterverontreiniging gezien. Het betreft dan met name de verontreiniging met polychloorbifenylen (PCB's). Uitgerkend is dat met een dagelijkse opname van 4 à 5 mg PCB uit Paling bij de Otter in drie jaar tijd een niveau wordt opgebouwd dat voortplanting verhindert. In een bijlage van het Otterplan wordt een beredeneerde norm gegeven voor de toelaatbare hoeveelheid PCB's in vetweefsel van Otters, in het potentiële voedsel van de Otter (Paling en andere

welke activiteiten van derden worden verwacht en wat daarvan op materiële (financiële) of immateriële (beleidsmatige) ondersteuning vanuit dit departement kan rekenen. Het plan wordt als een actieplan gepresenteerd en de bewindsman zegt in zijn Voorwoord letterlijk dat *'op zijn ministerie en de vele daaronder ressorterende diensten en instellingen kan worden gerekend'. 'Mijn departement zal zich met het geschetste perspectief voor ogen inzetten voor de otter en zijn leefmilieu. Tegelijk ook ons leefmilieu'*, aldus minister Braks. Even later wordt echter wat gas teruggenomen door te stellen dat aan een zekere prioriteitstelling en fasering in ruimte en tijd niet valt te ontkomen. Daarover straks meer.

vissoorten), in sediment en in water. De in het kader van de Warenwet geformuleerde normen zijn gericht op de bescherming van de volksgezondheid. *'Een scherpe bijstelling van de norm gericht op de bescherming van de otter en het milieu in het algemeen is daarom noodzakelijk'*, aldus het Otterplan.

Geformuleerde normen

Na de analyse van deze (en enkele andere mineure) oorzaken van de achteruitgang van de Otter wordt stilgestaan bij de maatregelen die tot herstel moeten leiden. Daarbij wordt er met nadruk op gewezen dat deze maatregelen niet alleen in het belang van de Otter zijn, of zelfs strikt voor deze soort zijn bedoeld. Het gaat om de kwaliteit van het Nederlandse oppervlaktewater en de daarin voorkomende levensgemeenschappen. Maar het gaat ook om onze eigen drinkwatervoorziening, onze eigen visconsumptie, ons eigen zwemwater, enzovoort.

Interessant is dat met betrekking tot het herstel van de habitats 'normen' worden geformuleerd, die als maatstaf moeten dienen voor het bereiken van het doel, namelijk, een rijk gestructureerde en gezonde otterhabitat, waarin Otters duurzaam kunnen voortbestaan. Het plan kent normen met betrekking tot de kwaliteit van de oeverzone c.q. oeverstructuur en vegetatie, de rust en de waterkwaliteit. Deze normen zijn opgesteld om

concreet richting te kunnen geven aan het beleid, maar tevens om het beleid te kunnen evalueren. Zo zegt het plan bijvoorbeeld dat er in de otterkerngebieden (zie hieronder) per 20 km² een otterreservaat van 1 ha en vier otterrefugia van ¼ ha aanwezig dienen te zijn.

En, bijvoorbeeld, dat de onderlinge afstand tussen dekkingbiedende vegetatie langs waterlopen maximaal 500 meter mag bedragen. Deze en de andere normen bieden beleidsmakers en -uitvoerders, terrein- en oeverbeheerders en anderen een houvast voor hun activiteiten. Anderzijds bieden zij de samenwerking (lees: natuurbescherming) de mogelijkheid de overheid kritisch te volgen.

In het Otterplan worden op basis van het onderzoek van Jan Veen (Otterhabitat in Nederland 1987) en op basis van de otterwaarnemingen uit de periode 1980–1987 drie otterkerngebieden onderscheiden, namelijk de Fries-Overijsselse regio, Noord-Holland ten noorden van het Noordzeekanaal en het Utrechts-Hollands plassengebied. Deze gebieden liggen in de hoofdstructuur van de 'natte as', zoals in het Natuurbeleidsplan (NBP), de Vierde nota over de ruimtelijke ordening en de Derde nota waterhuishouding wordt aangegeven. Het is van belang, aldus het Otterplan, dat in kansrijke situaties in deze regio's door de diverse betrokkenen, (rijk, provincies, waterschappen en dergelijke) de verschillende instrumenten geconcentreerd en geïntensiveerd worden ingezet. Dit betekent niet dat buiten genoemde regio's geen aandacht zal (behoeven te) worden geschonken aan de otterhabitat. Ook projecten daarbui-

Foto boven:

Damwandverlaging langs het Meppeler Diep. Zie ook de bovenste foto op bladzijde 193.

Foto: J. Walter.

Foto rechtsonder:

'Het beleid is gericht op het herstel van een levenskrachtige otterpopulatie, niet op het kunstmatig in stand houden van Otters in ons land', aldus minister Braks.

Foto: Lammert Joustra.

ten die bijdragen aan het toekomstperspectief voor en de overlevingskansen van een deelpopulatie (bijvoorbeeld door het opheffen van isolatie van gebieden), zullen zoveel als mogelijk tot uitvoering (moeten) worden gebracht, aldus het plan.

Wel zal het ministerie van Landbouw en Visserij zich primair richten op gebieden die de beste kansen op herstel en duurzaamheid bieden. Het departement heeft als prioriteitsgebied de Fries-Overijsselse regio gekozen.

Aldaar is in 1989 als startpunt een natuurontwikkelingsproject van de grond gebracht, namelijk de ontwikkeling van een otterhabitat in 'De Koai en omgeving', dat deel uitmaakt van het natuurgebied De Oude Venen (De Alde Feanen) van It Fryske Gea. In de komende jaren zal in deze regio verder worden gewerkt aan habitattherstel, het herstellen van verbindingzones met andere goede ottergebieden (bijvoorbeeld De Deelen) en andere maatregelen.

Zones die in verband met migratiemogelijkheden en barrièrevorming voor de Otter extra aandacht vereisen.

Voor de Otter belangrijkste zones die de aandacht vereisen. (naar Veen 1987).

Maatregelen

Wat zijn nu de maatregelen die in het Otterplan worden geformuleerd?

Genoemd werden reeds de in te stellen otterreservaten en otterrefugia. Voorts zullen in de otterkerngebieden de aanleg en een aangepast onderhoud van rietoevers (maairegime van om de twee à drie jaar) worden bevorderd. Ook zal het sparen en onderhouden van dekkingbiedende oevervegetatie als struiken, ruigten en dergelijke worden bevorderd. In de otterkerngebieden zullen waar mogelijk overhoekjes tot eilandjes worden gemaakt, waardoor voor Otters rustige rustplaatsen ontstaan.

Met betrekking tot bestaande steile damwanden langs vaarten en kanalen wordt damwandverlaging voorgestaan. Natuurtechnische oeverbescherming (plasbermen en dergelijke) heeft de voorkeur boven cultuurtechnische vormen. Er wordt op gewezen dat een oevervegetatie van twee à drie meter breed 60% van de energie van de golven dempt. Voorts zal worden bevorderd dat bij kunstwerken (bruggen, duikers) mogelijkheden worden gecreëerd voor de passage van Otters (en andere diersoorten) om te voorkomen dat zij verkeersslachtoffer worden. In dit verband worden diverse aanbevelingen gedaan met betrekking tot geleidende vegetatie, ottertunnels en dergelijke. Voor dit soort van maatregelen wordt naar de verantwoordelijke instanties gekeken als Rijkswaterstaat, provincies, waterschappen en gemeenten. Provincies en waterschappen staan aan de lat waar het in het plan gaat om de verbetering van het waterbeheer en de waterkwaliteit. Terugdringen van de vervuiling, compartimentering c.q. het vasthouden van gebiedseigen water, zuivering van rioolwater, schonen van vervuilde waterbodems en soortgelijke maatregelen worden genoemd. Minister Braks onderstreept nog eens een daadwerkelijke uitvoering van het Rijnactieprogramma. Met betrekking tot de watervervuiling zal voorts de totstandkoming van een net van oliecollectiepunten langs de binnenwateren worden bevorderd. Er zullen stappen worden ondernomen om het gebruik van anti-foulinglagen (toxische verven die aangroei van wieren en dergelijke op scheepshuiden verhinderen) te

rug te dringen. Om verstoring door (water)recreanten tegen te gaan zal het beleid erop gericht zijn lokale zoneringsmaatregelen te (doen) treffen, bijvoorbeeld door het concentreren van aanlegplaatsen van vaartuigen. Hetzelfde wordt gesteld met betrekking tot vaste visplaatsen voor de sportvisserij. Bij landinrichtingsprojecten zal het dempen van voor Otters waardevolle wateren zo veel mogelijk worden voorkomen 'op straffe van' het treffen van compenserende maatregelen.

In gevallen er gevaar bestaat voor verdrinking van Otters in visfinken zullen door het ministerie van Landbouw en Visserij aan vissers stoproosters ter beschikking worden gesteld, die verhinderen dat Otters finken binnen zwemmen. Het voorkomen van verkeersslachtoffers kan behalve door de reeds genoemde brugpassages en dergelijke worden bevorderd door het tegengaan van migratie bij droogte of strenge vorst; dit impliceert onder meer de zorg voor een voldoende waterstand in zomer en winter. Bij strenge vorst zullen voorts wakken moeten worden opengehouden. Naast deze en andere maatregelen wijdt het Otterplan nog enige aandacht aan toekomstig onderzoek, juridische aspecten en voorlichting en educatie.

Repopulatieproject

Het beleid is primair gericht op habitatherstel. Het herintroduceren van Otters (repopulatie) wordt in het plan wel voorgestaan maar pas op een moment dat er weer kansen zijn op overleven en voortplanten. *'Het gaat niet aan steeds dieren in het milieu te brengen wanneer zij daar geen kans van overleven en reproduceren hebben. Het beleid is gericht op het herstel van een levenskrachtige otterpopulatie, niet op het kunstmatig in stand houden van otters in ons land'*, aldus de bewindsvaandelaar. Anderzijds hoeft ook niet te worden verwacht tot de binnenwateren weer schoon zijn en alle oevers gedifferentieerd en begroeid zijn. *'Indien zou worden gewacht tot de optimale situatie is bereikt, zou het betere de vijand van het goede zijn'*.

In het kader van het Otterplan wordt naast het reeds genoemde ontwikkelingsproject 'De Koai en omgeving', een project geformuleerd dat zich richt op onderzoek aan en fok van Otters in gevangenschap. Opzet is de beschik-

baar komende Otters, als de perspectieven gunstig zijn, uit te zetten in het herstelde gebied. De Otters zullen worden voorzien van een zender, zodat het mogelijk is hen telemetrisch te volgen. Zodoende kan worden geregistreerd welk gebruik de Otters van het terrein maken, langs welke banen zij migreren, waar hun territoria zijn, enzovoort. Aldus worden hun voorkeuren zichtbaar evenals de zones die worden gemedend. De zwakke zones kunnen dan alsnog worden versterkt en het effect van deze aanpassing kan worden gemeten. Aldus wordt proefondervindelijk gewerkt aan de verbetering van de habitat en de versterking van de populatie.

Stichting Otterstation Nederland

Aan de Stichting Otterstation Nederland wordt een belangrijke plaats toegekend. In dit verband wordt gedacht aan het repopulatieproject en het daarbij behorende onderzoek. Ook op het gebied van het gedrags(onderzoek) en fok in gevangenschap wordt concentratie in dan wel coördinatie vanuit een centrale, gespecialiseerde instelling (in casu het Otterstation) naar voren gebracht. Ook met betrekking tot voorlichting en educatie ligt er - mede door een combinatie van fok- en educatiecentrum - een rol voor het Otterstation weggelegd.

Slot

Alhoewel particuliere natuurbeschermers het Otterplan in zijn bewoordingen op veel plaatsen toch nog vaag zullen vinden, bevat het plan tal van concrete uitspraken, die de ministeriële zegen hebben, of beter gezegd, door minister Braks zijn gedaan.

De vele onder hem ressorterende diensten en instellingen hebben een boodschap mee gekregen. De zorg voor de kwaliteit van het water, wellicht de belangrijkste sleutel voor het voortbestaan van de Otter, hangt evenwel aan de sleutelbos van Verkeer en Waterstaat, Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, de provincies en waterschappen. Minister Braks heeft die door dit plan wel laten rinkelen. Het is te hopen dat allen die dit aangaat, - zijn eigen mensen en anderen, in de sfeer van overheid en particulier initiatief - dit geluid hebben verstaan en er naar zullen handelen.